

Naxçıvanın neolit dövrü keramikasının funksional və texnoloji xüsusiyyətləri

Zeynəb Quliyeva
(AMEA Naxçıvan Bölməsi)
zeyneb_guliyeva@yahoo.com

Açar sözlər: Naxçıvan, neolit mədəniyyəti, keramika, funksional xüsusiyyət, ornament

Neolit dövrü problemlərinin tədqiqi qlobal miqyasda tədqiqatçıları düşündürməkdədir. Bəziləri onun erkən əkinçiliklə bağlı olduğunu və Neolit mədəniyyətinin də məhz Ön Asiyadan başlayan miqrasiyalar nəticəsində yayıldığını qeyd edirlər [13,193]. Bu məsələnin araşdırılmasında qədim köç yollarının qovşağında yerləşən ərazilər, o cümlədən Ön Asiyanı Cənubi Qafqazla birləşdirən Azərbaycan və xüsusən Naxçıvan ərazisində yerləşən abidələr mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Naxçıvanda bu dövrə aid ilk tapıntılar hələ ötən əsrin 50-ci illərində qeydə alınmışdır [14, 24]. Lakin, bu materiallar digər dövrlərlə müqayisədə azlıq təşkil etdiyindən Neolit mədəniyyətinin formalaşması, inkişafı, həmçinin Eneolit dövrü ilə bağlılığına dair problemlərin aydınlaşdırılmasında yetərli olmamışdır. Bu məsələlərin araşdırılması məqsədi ilə 2013-2016-cı illərdə I Kültərə və ətrafında yeni tədqiqatların başlanması Naxçıvanda Neolit mədəniyyətinin xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi baxımından əhəmiyyət kəsb edən yeni materialların üzə çıxarılması ilə nəticələnmişdir¹. Onların içərisində keramika məmulatı xüsusi yer tutur. Keramika arxeoloji mədəniyyətlərin xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsində mühüm atributlardan biri olmaqla, onların mənşəyinin, həmçinin qarşılıqlı inteqrasiyasının ortaya çıxarılmasında da əsas meyarlardan sayılır.

Naxçıvanın Son Neolit keramikası əsasən saman qarışıq gildən hazırlanmış tünd qırmızı, qəhvəyi, narıncı və sarı-çəhrayı rəng çalarlarına malikdir. Onlar lentşəkilli təbəqələrin bir-birinə birləşdirilməsi yolu ilə əldə hazırlanmış və üzəri cilalanmışdır. Gil təbəqələrinin birləşdirilməsi prosesində, yaxud qabların hamarlanmasında istifadə edilməsi ehtimal olunan alətin təmsalında bu fikri özünü doğruldur (Şəkil 1). 2016-cı ildə Kültərə yaşayış yerindən tapılan alətin hər iki üzü hamar olub, kənarlarında işlənmiş izləri var. Diametri 4,5x5,5 sm-dir (KT-16, №J064).

¹2013-2016-cı illərdə I Kültərə və ətrafındakı araşdırmalar AMEA Naxçıvan Bölməsinin bir qrup əməkdaşı, həmçinin bu sətirlərin müəllifinin də daxil olduğu ekspedisiyanın Fransa Milli Araşdırmalar Mərkəzinin nümayəndələri (C.Marro, R.Berton) ilə birgə layihəsi üzrə AMEA-nın müxbir üzvü V.Baxşəliyevin rəhbərliyi ilə aparılmışdır.

Gil qabları funksional baxımından iki qrupa ayırmaq olar: təsərrüfat qabları və məişət qabları. Birinci qrupa aid olan qablar iri həcmli, qalın divarlı olub, saman və qum qarışıqlı gildən hazırlanmış, yaxşı bişirilmişdir. Divarlarının qalınlığı 1,5-2,5 sm arasında dəyişən bu qabların kəsiyində boz-qara rəngli təbəqə izlənilir. Bu əlamət sadəcə bişmənin təsiri olmayıb qabların hazırlanmasında iki fərqli gil təbəqəsindən istifadə edildiyini göstərir. Bəzi qabların divar kəsiyində boz-qara rəngli gil təbəqəsinin eyni ölçüdə və daha qalın olması, onu hər iki üzdən örtən rəngli təbəqələrin isə nisbətən incə və qabın hər tərəfində eyni qalınlığa malik olması bu fikri təsdiq edir. Görünür qədim sənətkarlar təsərrüfat qablarının möhkəmliyini təmin etmək məqsədi ilə əvvəl saman və qum qarışıqlı, daha davamlı gil təbəqəsindən istifadə etmiş, daha sonra onun üzərinə saman qarışıqlı, müxtəlif rəngli gil təbəqəsi çəkmişlər. Bu proses bəzən qabların üzərinə incə anqob təbəqəsinin çəkilməsi, bəzən də iki ayrı gil təbəqələrinin birləşdirilməsi yolu ilə həyata keçirilmişdir.

Təsərrüfat qabları içərisində çəllək və küpə tipli iri həcmli qablar əsas yer tutur. Çəllək tipli qablar qabarıq silindirik gövdəli olub ağız və oturacaq hissədə tədricən interyerə doğru meyilləndirilmiş formaları ilə fərqlənilir (KT-15, №E117; №E125; №E152; KT-16, №J087). Əsasən taxıl saxlanması üçün istifadə edilən bu qablar çox vaxt təsərrüfat çuxurunun (Şəkil 3), yaxud daş çevrəli ocağın içərisində, sərt gil təbəqəsi ilə çevrələnmiş halda qeydə alınmış iri fraqmentlərlə təmsil olunurlar. E kvadratının IV tikinti qatına aid olan təsərrüfat çuxurunun içərisində aşkar olunmuş qab qəhvəyi rəngli olub, hər iki üzündə tünd rəngli çillər var (Şəkil 2, 2). Qum və saman qarışıqlı gildən hazırlanmış qab yaxşı bişirilərək xəfif cilalanmışdır (KT-15, №E125). E kvadratına aid nalşəkilli tikilinin cənub-şərq hissəsindəki döşəmənin üstündə aşkar edilən digər qab da onunla eyni rəngə və tərkibə malik olub, yalnız ölçüsünə görə bir qədər fərqlənir. Onun hündürlüyü 45 sm, ağız diametri 31, oturacaq diametri 40 sm-dir (KT-15, №E117). Bu qabın salamat qalan fraqmentinin kəsiyində lentşəkilli təbəqələrin birləşdirilməsi texnologiyası aydın formada görünür (Şəkil 2,1). Üçüncü qab qırmızı rəngli olub xarici səthinə sarı-çəhrayı rəngli nazik anqob çəkilmişdir. Divar qalınlığı ilə (1,5 sm) müqayisədə daha nazik olan (1 sm) oturacağının diametri 45 sm-dir. Oturacağında hislənmə izləri olan bu qab saman qarışıqlığının üstünlük təşkil etdiyi gildən hazırlanmışdır (KT-15, №E15). Kvadratın şərqindəki aypara şəklində daşlarla çevrələnmiş ocağın içərisində aşkar edilən dördüncü qab hazırlanma texnologiyasına görə digərləri ilə oxşar olub, yalnız ağız kənarını çevrələyən relyef ornamentinə görə fərqlənir. İnteryeri qəhvəyi-sarı rəngli nahamar, xarici səthi sarı rəngli və cilalı olan bu qabın da üzərində tünd rəngli çillər var. Relyef qurşaq və batıq xəttlə çevrələnmiş ağzının diametri 29 sm-dir (KT-15, №E152). Beşinci təsərrüfat qabı 2016-cı ildə J kvadratının

üçüncü tikinti qatında aşkar edilmişdir (KT-16, №J087). Divar qalınlığı 2 sm-ə çatan bu qabın oturacaq diametri 46 sm-dir. İçərisində kül qarışıq qumlu torpaq, həmçinin heyvanın onurğa sümüyünün bir hissəsi qeydə alınmışdır. Ağız kənarı sındığından salamat qalan hissəsinin dərinliyi 18-20 sm ölçüsündə müəyyən edilmişdir. Qab 5 sm qalınlığında sarı rəngli sərt təbəqə ilə çevrələnmişdir. Bu xüsusiyyət qabın xüsusi əhəmiyyətə malik olduğunu göstərir. Çəllək tipli qablar əvvəlki illərdə də I Kültürədən aşkar edilmişdir [21, Рис.10, 5,7]. Onların bənzərlərinə Şomutəpədə [21, Рис.7, 2; 5, 214, d-11], Çatal böyük yaşayış yerinin e.ə. 5900-cü ilə aid edilən VI A təbəqəsində [18, s. 88], Xatunarx yaşayış yerinin III-IV təbəqələrində [8, Fig. 9, 19], İmiris Qorada [15, Abb. 48, 1-2] rast gəlinmişdir.

Küpələr az miqdarda qeydə alınmışdır. Onları boğaz quruluşuna görə 2 tipə ayırmaq olar: silindirik və qıfşəkilli olanlar (Şəkil 4, 1-3). Birinci tipə aid olan küpələr çəhrayı, qəhvəyi rəng tonlarında olan saman qarışıqlı gildən hazırlanaraq xarici səthi narıncı rəngdə anqoblanmışdır (inv.№KT-15, №A161; №E-105). Bu tip qabların bir qismi ağız kənarlarında tətbiq edilmiş ornamentlərlə diqqət çəkirlər. Onlardan birinin diametri 20 sm-ə çatan ağız kənarında dairəvi deşik açılmışdır (KT-15, №A-111). Ağız diametri 27 sm olan digər qabın boğazı relyef qurşaqla çevrələnmişdir. Qabın divar qalınlığı 2 sm, relyef ornamentasiya ilə birlikdə 3 sm-dir (KT-16, №E229). Onun Şomutəpədə rast gəlinən oxşar nümunəsi üzərindəki relyef ornamentasiya üfüqi vəziyyətdə boğazını çevrələyən qırıq xəttlərdən ibarət olması ilə fərqlənir [5, Таб.212). Üçüncü küpə ağız kənarından çiyinədək şaquli istiqamətdə 2 cərgədə düzülmüş 8 sayda qabarıq dairələrdən ibarət ornamentləri ilə fərqlənir (Şəkil 4,1). Tərkibinə saman qarışdırılmış çəhrayı-qırmızı rəng koloritində olan gildən hazırlanmış bu qabın ağız diametri 18, divar qalınlığı 1,3 sm olub xarici səthi hislənmişdir (KT-16, №G104). Onun bənzərinə Aruxloda rast gəlinmişdir [21, Рис.32]. Silindirik boğazlı qablara İranın şimal-qərbində yerləşən Təpə Xaleseh yaşayış yerinin son neolit təbəqəsində [6, PL. 2, 4], Xatunarxda da [8, Fig. 9-1, 22] rast gəlinir.

Qıfşəkilli boğazlı küpələrdən birinin (KT-15, №E106) ağız diametri 27 sm-dir. E kvadratının III tikinti qatına aid ocağın içərisində qeydə alınan bu qab sarı-çəhrayı rəngli, qum qarışıqlı gildən hazırlanmış və yaxşı bişirilmişdir. Sarı rəngli saman qarışıqlı və yaxşı bişirilmiş digər küpənin ağız diametri 24 sm-dir (KT-15, №D170). Bu cür boğaz forması Şomutəpə [5, Таб. 205, d-10, d-14, d-16], eyni zamanda Urmiya gölü hövzəsindəki Təpə Xaleseh abidəsinin son neolit təbəqəsinə aid keramika nümunələrində [6, Pl. 2. 1], Hacı Firuz keramikasında da [22, Fig. 85, g, h, v] izlənilir.

Araşdırmalar göstərir ki, bu tip iri həcmli qablardan taxıl və digər qida məhsullarının saxlanması üçün istifadə edilmişdir. Əsasən təsərrüfat çuxurları

içərisindən aşkar edilmiş iri həcmli qabların öz yaxın paralellərini Mesopotamiya və Urmiya hövzəsindəki sinxron abidələrdə tapması bu regionlar arasındakı mədəni-iqtisadi əlaqələrdən xəbər verir.

Naxçıvanın neolit keramikası içərisində məişət qabları özünəməxsus yer tutur. Onlar saman qarışıqlı gildən səliqəli hazırlanmaları, əsasən ağır kənarlarında tətbiq edilən ornamentləri və əlvan rəng koloriti ilə diqqəti cəlb edirlər. Bu qablar içərisində geniş yayılma dərəcəsinə görə kasalar öndə gəlir. Onlar konusvari və qabarıq gövdəli formalarla nümayiş olunur (Şəkil 5, 3-4). Konusşəkilli kasaların narıncı rəngli nümunələrindən biri saman qarışıqlı gildən yaxşı bişirilmiş və xəfif cilalanmış, konusvari gövdə divarı oturacağa kəskin keçidlə birləşir. Onun divar qalınlığı 1 sm, oturacaq qalınlığı 0,8 sm, diametri isə 13 sm-dir (KT-15, №E115). Saman qarışıqlı gildən hazırlanmış digər nümunə də yaxşı bişirilmiş, üzəri xəfif cilalanmışdır (KT-15, №F029). Bütün ölçüləri ilə əvvəlkinin eynisi olan bu qab yalnız xaricə doğru çıxıntılı olan silindrik oturacağı ilə fərqlənir. Narıncı rəngli kasalar kiçik həcmli olması, yaxşı bişirilməsi və cilalanması, həmçinin ağır kənarında yuvarlaq konusşəkilli relyef ornamentləri ilə diqqət çəkirlər (Şəkil 5, 5). Bu tip kasaların daha bir nümunəsi qum və saman qarışıqlı gildən hazırlanaraq sarı-çəhrayı rənglə anqoblanmışdır. Qabın divar kəsiyində boz-qara rəngli bişməmiş təbəqə izlənilir. Birinci nümunədən fərqli olaraq bu qabın divarı (1 sm) ilə müqayisədə daha qalın olan oturacağının diametri 12 sm-dir (KT-15, №A144). Kasalardan birinin oturacağı interyerə doğru xəfif batıq formadadır (KT-15, №A139). Qırmızı rəngli saman və qum qarışıq gildən hazırlanmış kasanın üzəri sarı rəngdə anqoblanmış və xəfif cilalanmışdır. Xaricədən hislənmiş olan oturacaq hissəsinin diametri 12 sm, divar qalınlığı 0,7-1,2 sm arasında dəyişir. Bu tip oturacaqlı qablara Hacı Firuz keramikası arasında [22, Fig. 91, i], Şomutəpə materialları arasında [5, Таб. 212, d-12-d-22; 216, d-10], İrənin şimal qərbində yerləşən Təpə Xaleşin Son Neolit təbəqəsinə aid materiallar arasında [6, Pl. 2. 9, 11, 13], Xatunaxda [8, Fig. 9-1,21], İmiris-Qorada [15, Abb. 45, 2-4] da rast gəlinir.

İkinci qrupa aid olan kasalar qabarıq gövdəli olub ağır quruluşuna görə 3 tipə ayrılır: xaricə doğru meyilli olanlar, interyerə doğru yığılanlar və düz formalı olanlar. Ağır kənarları xaricə doğru açılan kasalardan biri E kvadratının V tikinti qatında qeydə alınmışdır. Ağır diametri 12 sm olan bu kasa dəyirmi gövdəli, silindirik boğazlıdır (KT-15, №E151). Digər nümunə formasına görə onunla oxşar olub nisbətən kiçik həcmli olması ilə fərqlənir. Ağır diametri 10 sm olan bu kasa qəhvəyi rəngli qum qarışıqlı gildən hazırlanaraq xarici səthi hamarlaşdırılmışdır (KT-15, №A117). Bəzisinin ağzının kənarında bişmədən sonra silindrik deşiklər açılmışdır. Ağzı interyerə doğru yığılmış kasalardan biri sarı-çəhrayı rəngli saman və qum qarışıqlı gildən hazırlanaraq yaxşı bişirilmişdir. Hər iki üzəndən yüngül cilalı olan bu qabın ağır

diametri 16 sm-dir (KT-15, №D170). İkinci nümunənin ağız diametri 18 sm-dir. Düz ağız quruluşuna malik olan kasalardan biri çəhrayı rəngli gildən hazırlanmış, divar qalınlığı 1 sm, ağız diametri isə 15 sm-dir (KT-15, №E78). Digəri qəhvəyi rəngli olub, nazik divarları (0,5 sm) arasında bişməmiş boz rəngli təbəqə qalmışdır. Qabın oval oturacağıının diametri 8 sm-ə çatır (KT-15, №A115). Bu qrupa aid olan kasalardan ikisi oturacaq quruluşu ilə digərlərindən fərqlənir. Onlardan biri sarı-çəhrayı rəngli, saman qarışıqlı gildən hazırlanmış nazik divarları arasında boz təbəqə izlənilir. Qabın oturacaq diametri 15 sm-dir (KT-15, №A123). Oturacaq diametri 12 sm olan digər kasa oturacağı gövdə ilə birləşən hissəsinin batıq xətlə çevrələnməsi ilə fərqlənir. Onların hər ikisi silindrik oturacaqlıdır. Silindrik oturacaqlı qablar Şomutəpədən [5, Таб. 215, 5-10; 216, 1-12], Hacı Firuz yaşayış yerindən məlumdur [22, Fig. 91, k,i,n,p]. Qabarıq gövdəli kasalar öz paralellərini Xatunarx materialları arasında da tapır [8, Fig. 9-2,16].

Çölmək tipli qabların xəfif yuvarlaq və konik gövdəli nümunələrinə rast gəlinmişdir. Birinci tipə aid olan qablardan biri Kültəpə yaşayış yerinin D kvadratının aid ocağın içərisində qeydə alınmışdır. Qab boz-sarı rəngli olub, xaricdən hislənmişdir (KT-16, №D165). Kəsiyində narıncı və boz rəngli gil təbəqələri izlənilir. Divarı ilə müqayisədə (1 sm) daha incə olan oturacağıının (0,5 sm) diametri 44, ağız diametri isə 50 sm-dir. Qabın gövdəsində üfüqi şəkildə tətbiq edilmiş çıxıntı qulpu əvəz etmişdir. Bu qabın Mesopotamiyadan (Umm Dabagiyah) [19, Fig. 80] və Urmiya hövzəsindən [22, Fig. 128], Xatunarxdan [8, Fig. 9,19], İmiris-Qoradakı [15, Abb.50,3] sinxron abidələrdən aşkar edilmiş bənzərləri qulpsuz olmaları ilə fərqlənilir. Konik formalı qablardan biri D kvadratının V tikinti qatından aşkar edilmişdir. Boz-qəhvəyi rəngli gilə saman qarışdırılmış qabın ağız kənarından 5 sm aşağıda yerləşən qulplarından biri sınımışdır (KT-15, №D163). J kvadratının III tikinti qatında qeydə alınan ikinci nümunə formasına görə onunla oxşardır, yalnız qırmızı rəngli səthinin xəfif cilalı olması və qulpunun olmaması ilə fərqlənir (KT-16, №J069). Qalınlığı 1,8-2 sm arasında olan divarının kəsiyində boz-qara rəngli təbəqə izlənilən qabın hündürlüyü 18, oturacaq diametri 35 sm-dir. Konusvari gövdəyə malik olan qablarda bir neçə oturacaq forması izlənilir. Onlardan biri halqadabanlı quruluşu ilə diqqət çəkir. Çəhrayı-sarı rəngli saman qarışıqlı gildən hazırlanmış bu qabın xarici səthi cilalıdır. Diametri 27 sm olan bu qab cəmi bir nümunə ilə təmsil olunmuşdur (KT-15, №E114). Digər nümunə daban şəklində kənara doğru çıxıntılı oturacağı ilə fərqlənir (inv. № KT-15, G33). Oturacaq diametri 20 sm olan bu qabın divar və oturacaq qalınlığı bərabərdir (0,8 sm). Xarici səthi cilalı olub divarları arasında boz təbəqə var. Üçüncü nümunə silindrik oturacağı ilə fərqlənir. Xaricdən sarı, interyerdən çəhrayı rəngdə olan qum qarışıq gildən kobud formada hazırlanmış bu qabın divar qalınlığı 1, 7 sm, oturacaq qalınlığı 2, 5,

diametri isə 46 sm-dir (KT-15, №E-115). Konusvari gövdəli qabların bənzərlərinə Şomutəpə [3, Таб. 144], Xatunarx [8, Fig. 9, 8, 12, 17], Hacı Firuz [22, Fig. 72, a; 74, b, c, d, i, m; 75, a-f], Təpə Xaleseh [6, PL. 2.9, 13-14]), Tell Halula [18, Fig. 5, 10], Təpə Quran [14, Fig. 38, k,d], Tell əs-Savvan [19, Fig. 91, a,d] kimi sinxron abidələrdə rast gəlinir. Bu tipli qablardan biri içərisində qalmış oxra qalıqları ilə diqqət çəkir. E sahəsinin V tikinti qatına aid divarın yaxınlığında döşəməyə basdırılan qab (KT-15, №E158) qum qarışıq gildən hazırlanmış və düz divarlıdır. Onun divar qalınlığı 1,5 sm, diametri 25 sm-dir. İçərisində qırmızı boyaq qalıqları olan qabın ətrafı sərt gil təbəqə ilə bərkidilmişdi. Görünür ki, ondan boyaq saxlanılmasında istifadə edilmiş və ciddi mühafizə edilmişdir. Məlum olduğu kimi boyaq maddələrindən ölümlərin, qabların, bəzən də divarların boyanmasında istifadə edilirdi. Bu da həmin maddələrin əhəmiyyətini artırdığı üçün onların saxlandığı qabların yaxşı mühafizə edilməsini zəruri etmişdir. Onun bənzərinə Şomutəpə keramikası içərisində rast gəlinir [5, Таб. 215,2/424].

Tava tipli qablar iri ölçülü və dayaz formaları ilə diqqət çəkirlər. Tərki-binə saman, az miqdarda isə qum qarışdırılmış bu qabların divar qalınlıqları 1-1,5 sm, oturacaq qalınlıqları isə 0,5-1 sm arasında olan bu qablar qəhvəyi rəngin müxtəlif çalarlarında olub ölçülərinə və oturacaq formalarına görə fərqlənirlər (KT-15, №F072; №G18). Yuvarlaq-maili formada divarla birləşən birinci tip oturacaqlara iki nümunədə rast gəlinir. Onlardan biri F kvadratının I tikinti qatından aşkar edilib, diametri 60 sm-dir (KT-15, №F-072). Oturacağının kənarlarından gövdəsinə doğru cərgə ilə novşəkilli batıqları olan ikinci nümunənin isə diametri 70 sm-dir (KT-15, №G18). Onun kəsiyində boz rəngli gil təbəqəsi izlənilir. Bu təbəqədə daha iri qum, onu hər iki üzdən əhatə edən təbəqənin tərkibində isə saman qarışığı üstünlük təşkil edir. İkinci tipə xaricə doğru çıxıntılı oturacaqlar aiddir (KT-16, №E218; №E325). Onlardan biri kəskin şəkildə xaricə çıxıntılıdır. Salamət qalmış ağız və oturacaq hissəsinə əsasən hündürlüyünün 7,5-8, oturacaq diametrinin 28, ağız diametrinin isə 32 sm arasında olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Digər qabın oturacağı isə xaricə doğru yuvarlaq çıxıntılıdır. Bu tipli qabların hamısının divar qalınlığı ilə müqayisədə oturacaqlarının nazik olması onlardan çörək bişirilməsində istifadə edildiyini göstərir [9, 195]. Bu qabların Şorsu yaşayış yerindən aşkar edilmiş nümunəsi ağız kənarının dairəvi deşiklərlə çevrələnməsi ilə fərqlənir. Podnos tipli qabların bənzərləri 2013-cü il arxeoloji qazıntıları zamanı Yeni yol yaşayış yerindən [10, 47], həmçinin vaxtı ilə Göytəpə və Aruxlo [16, 51; 15, Fig. 9, 1-2], İrənin Təpə Xaleseh abidəsinin Son Neolit təbəqəsindən [7, Pl. 2, 6,12], Hacı Firuz yaşayış yerində aşkar edilmişdir [22, Fig. 80,a,b]. Tel əs-Savvan yaşayış yerinin I təbəqəsində bu tip qabların alebstrdən hazırlanmış nümunələrinə də rast gəlinmişdir [19, Fig. 90].

Qazan tipli təsərrüfat qabları silindirik gövdəli olub, qalın divarları ilə müqayisədə nazik olan və xaricə doğru çıxıntılı oturacaqları ilə diqqət çəkirlər (KT-15, №E42). Onları oturacaq formasına görə 3 qrupa ayırmaq olar: yuvarlaq şəkildə kənara doğru çıxıntılı olanlar; kəskin şəkildə kənara çıxıntılı olanlar və düz formada gövdə divarına birləşənlər. Birinci qrupa aid olanlar açıq qəhvəyi rəngli, qalın divarlı (1,5-2 sm) olmaqla tərkibinə iri qum və saman qarışdırılmış gildən hazırlanmışdır. Divarları arasında qalın boz təbəqə izlənilir. Bu tipli qablardan birinin divar qalınlığı 1,5 sm, oturacaq qalınlığı 1,2 sm, diametri 42 sm-dir (KT-15, №F006). İkinci qrupa aid olanlar yaxşı bişirilmiş və hər iki üzdən cilalanmışdır. Onlardan biri qəhvəyi rəngli, qum qarışıq gildən bişirilmiş və hər iki üzdən cilalanmışdır (KT-15, №E72). Oturacaq diametri 25 sm-dir. Onların bənzərlərinə Suriyada Tell Halula neolit düşərgəsinin materialları arasında rast gəlinir [23, Fig. 5. 9; 7, 12]. Bu tip keramika məmulatı Şomutəpə [5, Таб.215, 3], Molla Nağı təpəsi, Göytəpə, Urmiya hövzəsində Hacı Firuz yaşayış yerindən məlumdur [22, Fig. 74,e,h]. Ağzı içəriyə doğru yığılmış qablardan biri qırmızı rəngli, saman qarışıqlı gildən hazırlanaraq yaxşı bişirilmiş və hər iki üzdən cilalanmışdır. Onun diametri 24 sm-dir (KT-15, №E-134). Qırmızı rəngli qum qarışıq gildən hazırlanmış daha bir nümunə cilalı olması və forması ilə oxşar olub yalnız ölçüsünə görə fərqlidir. Divarları arasında boz təbəqə olan bu qabın ağız diametri 32 sm-dir (KT-15, №E-117). Bu tipli qablar Hacı Firuzdan məlumdur [22, Fig. 73, e, f; 82,f]. Qazan tipli qablara İranın Alikoş neolit abidəsində [19, Fig.40], Anadoluda [19, Fig. 52], Mesopotamiyada [19, Fig.91, c], Şimali İran ərazisindəki Tepe Quran yaşayış yerinin neolit keramikası içərisində [19, Fig.38,c], Xatunaxda [8, Fig. 9, 1,4,6] rast gəlinir.

Keramikanın bir qismi banka tipli qablarla təmsil olunmuşdur. Onlar düz divarlı, silindirik gövdəli və kiçik həcmliyərlər. Belə qablardan biri qəhvəyi rəngli, nazik divarlı, hər iki üzünü xəfif cilalı və lüləklidir (KT-15, №A142).

Bu dövrün qablarında müxtəlif bəzəmə texnologiyasından istifadə edilmişdir. Bu üsullara relyef yapmalar, novşəkilli batıqlar, dairəvi deşilmə və cızma texnologiyası daxildir. Relyef ornamentlər bir qayda olaraq yapma üsulla tətbiq olunmuşdur. Bu üsul relyef ornamentlərdə daha aydın izlənilir (Şəkil 5, 1). Onlar bir qayda olaraq qabların ağız kənarından 3-4 sm aşağı hissədə tətbiq edilmişdir (KT-15, №E66; №E74; №E118; №E127; №E143). Qabların ağız kənarını çevrələyən relyef qurşaqların bənzərlərinə Muğanın neolit keramikasında [4,28-30], Şomutəpədə [3, Таб.211, d-20], İranın şimal-qərbindəki Təpə Xaleseh abidəsinin Son Neolit qablarında [7, Pl. 2. 7], Tell-al Mushki yaşayış yerindən aşkar olunmuş boyalı keramikada rast gəlinir [7, Fig. 6, a]. Lakin Naxçıvanın neolit keramikasında rast gəlinən relyef

qurşaqlar onlardan fərqli olaraq 3 tiplə təmsil olunur: konusabənzər yuvarlaqlaşdırılmış halda olanlar (KT-15, №E86; №E149), yuxarıya doğru meyilləndirilmiş formada olanlar (KT-15, №D148; №F37; №F102; №F110) və aşağıya doğru qalınlaşdırılaraq qulp formasını alan relyef qurşaqlar (KT-15, №F072). Bəzi hallarda keramika nümunələri üzərindəki relyef qurşaqlar batıq xəttin əhatəsində ortaya çıxır. Araşdırmalar göstərir ki, bu tip ornamentlər sadəcə bəzək funksiyası daşımamış, eyni zamanda praktik əhəmiyyətə malik olmuşdur. Belə ki, onların bəzilərinin qabın qabarıq formalı gövdəsinin tədricən aşağıya doğru daralmağa başlayan hissəsində, həm də qabı tam çevrələməsi onun iki funksiya daşımamış nümayiş etdirir: bəzək və qulp funksiyası. Qabın orta hissəsində salınması və yuxarıda maili gəldiyi halda aşağıda kəsilərək hamarlaşdırılması, içərisində müxəlif məhsul yaxud maye saxlanılan qabın asanlıqla daşına bilməsini təmin edə bilirdi. Bu funksiya özünü digər ornamentlərdən fərqli olaraq bu tip relyef qurşağın qabların boğaz hissəsində deyil gövdəsində salınmasında da biruzə verir. Kúpələrin boğaz hissəsini çevrələyən relyef qurşaqlar onların ağzının örtülməsi prosesində qapağın saxlanması, yaxud bağlanması təmin edə bilirdi. I Kültəpə keramikasında bu cür bəzəklərin müxtəlif çeşidli olması, həmçinin biri istisna olmaqla qalan 3 formanın digər abidələrdə öz analoquunu tapmaması onların lokal xarakterini nümayiş etdirir. Bu xüsusiyyət onların tətbiq üsullarında da izlənilir.

Qabarıq dairəvi naxışlama üsulu kiçik həcmli qablarda daha çox izlənilir. Onların hələlik 3 tipinə rast gəlinmişdir: dəyirmi, trapes formada və oval şəkilli. Birinci tipə aid olan yuvarlaq qabartmalara əsasən narıncı rəngli keramikada (KT-15, №E78; №E47; №F003), bəzən də qəhvəyi rəngli keramikada rast gəlinir (inv. № KT-15, E-134). Onlar vaxtı ilə O.Həbibullayevin I Kültəpədə apardığı qazıntılar zamanı da qeydə alınmışdır [1, Таб. IX, 6,8; 10, Таб. XXI, 2,4]. Neolit dövrünün xarakterik xüsusiyyətlərindən sayılan yuvarlaq qabartma ornamentlərə Şorsu yaşayış yerindən aşkar edilmiş Son Neolit keramikası üzərində [10, Şəkil 5, 3,6], Şomutəpədə [5, Таб. 210], Şulaveridə [21, Рис. 7,8-13] Xatunarxda [8, Fig. 9-1, 12-15], İmiris Qorada [15, Abb. 44, 1; 48, 3; 49, 1], Sibirin Çes-tıy-yaqa Neolit yaşayış yerində [12, Табл. IV, 5], İsveçrənin Eqolçivil abidəsindən aşkar edilən kortayo mədəniyyətinə məxsus keramika nümunələrində rast gəlinmişdir [2, 252]. Diqqət çəkən xüsusiyyətlərdən biri bu ornamentlərin qabların boğazından tam ağız kənarına doğru tədrici yerdəyişməsidir [17, Şəkil 4].

İkinci tip qabartma küncələrdə yuvarlaqlaşdırılmış trapes forması ilə diqqəti cəlb edir. Ornament açıq qəhvəyi rəngli, saman və qum qatışıqlı gildən hazırlanmış və divar qalınlığı 0,7 sm olan iri ölçülü qabın tam ağız kənarında tətbiq edilmişdir. Keyfiyyətli bişirilərək, xaricdən yaxşı cilalanmış bu qabın ağız diametri 40 sm-dir (KT-15, №E93). Üçüncü tipə aid olan ovalşəkilli-

uzunsov qabartmalara sarı rəngli saman qarışıqlı gildən hazırlanmış saxsı fraqmentləri üzərində rast gəlinmişdir (KT-15, №D150; №E100). Yuvarlaq qabartma ornamentlə naxışlanmış saxsı nümunələrindən ikisi bir qədər fərqli forması ilə diqqəti cəlb edir. Onlardan biri diametri 25 sm olan qabınağız kənarından 4,5 sm alt hissədə aşağıya doğru meyilli formada yuvarlaqlaşdırılmışdır (KT-15, F-043). Onların bənzərləri Şulaveri-Şomutəpə mədəniyyətinə [21, Рис. 12. I-IV], Göytəpə Neolit yaşayış yerinə [16, 51-54], həmçinin Ukraynanın Neolit mədəniyyətinə [3, Рис.33, 12; 37,1; 38,8; 40,9] məxsus keramika nümunələrində geniş yayılmışdır. Yuvarlaq qabartma ornamentlərin bəzisi qulpşəkillidir (KT-15, №E122, №A097, №E146; E113; №A098). Uzunluqları 3-3,5 sm, eni 3 sm, qalınlığı 1,5 sm olan bu fraqmentlərin ölçüləri, həmçinin sərtlik xüsusiyyətləri onların sadəcə ornament deyil, qulp kimi işlək funksiya daşdığını göstərir. Bu tipli çıxıntılara Zakarpatyedə yayılmış Kriş mədəniyyətinə aid saxsı qablarda rastlanmışdır [3, Рис. 37, 6]. Relyef bəzəmələrin Urmiya hövzəsindəki nümunələri bir qədər fərqlidir. Qabarıq dairələr xaotik formada düzölmüşdür, qulpşəkilli çıxıntılar isə paralel bərabərlikləri xatırladan kəsik xətlərdən ibarətdir [22, Fig. 42].

Naxçıvanın neolit keramikasında yuvarlaq deşiklərlə bəzəmə texnikası geniş tətbiq edilmişdir [17, Şəkil 6, 1]. Bu stil Neolit dövrünün xarakterik xüsusiyyətləri əks etdirməklə qabların ağız kənarında cərgəli şəkildə, bəzən də tək və ya cüt formada açılmışdır (KT-15, №A111; №D150; №G33). Onların bənzərlərinə Şorsu keramikasında [10, 5], Xatunarxda [8, Fig. 9-1,1-2] Ob ətrafındakı neolit abidələrində [12, Табл. X, 5,9], Krımın Neolit düşərgələrindən üzə çıxarılan saxsı nümunələrində [3, Рис. 40, 3,8] rast gəlinir.

Müxtəlif formalı batıq ornamentlərlə naxışlama üsuluna novşəkilli olanlar aiddir (17, Şəkil 1,5). Bu tip ornamentə hələlik 2 qab üzərində rast gəlinmişdir. Açıq qəhvəyi rəngli olan bu fraqment (6x14 sm) iri həcmli, qalın divarlı qaba aiddir. Onun oturacağıın diametri 70 sm-dir. Novşəkilli ornamentlər onun oturacağından gövdəsinə doğru 1,2-3 sm-lik ölçüdə olmaqla, 2 sm aralıqla tətbiq edilmişdir (KT-15, №G18). Krımın Neolit düşərgəsindən üzə çıxarılmış keramika nümunəsinin ağız hissəsində salınmış novşəkilli batıq kiçik ölçülü olması ilə fərqlidir [3, Рис.40, 1]. Novşəkilli batıqla çevrələnmiş qablara vaxtı ilə O.Həbibullayevin I Kültəpədə apardığı qazıntılar prosesində də rastlanmışdır. O bu tip batıqların qabı bərpa etmək məqsədi daşdığını qeyd etmişdir [10, 59].

Cızma üsullu naxışlama texnologiyasına hələlik 3 keramika nümunəsində rastlanmışdır (Şəkil 6, 1-3). Onlardan biri tünd qırmızı rəngli saxsı fraqmenti üzərində çəkilmiş mifik təsvirdən ibarətdir. İkinci nümunə sarı-çəhrayı rəngli, saman qarışıqlı keramika üzərində tətbiq edilmişdir. İlk baxışdan həyat ağacının stilizə edilmiş obrazını xatırladır (KT-15, №F027). Şulaveri-

Şomutəpə mədəniyyətinə aid saxsı nümunələri üzərində [21, Рис. 12.II], həmçinin İraq ərazisindəki Yarımətəpə abidəsinin Neolit keramikasında [20, Fig. 5, 8; 7, 14, 19] eyni motivdə rast gəlinir. Üçüncü nümunə isə saman qarışıq gildən hazırlanmış, interyeri sarı, xaricdən isə qırmızı rəngli olan saxsı fraqmenti üzərində tətbiq edilmişdir. Hər iki üzədən yaxşı hamarlanan bu qabın diametri 34 sm-dir. Ornament onun xarici səthinə 3-4 cərgə paralel xətlərin kəsişməsindən yaranan üfüqi istiqamətli bucaqlar formasında çəkilmişdir (KT-15, №E146). Bu stildə bəzəmə motivi Yarımətəpə keramikasında izlənilir [21, Fig. 7, 8]. Həndəsi formada cızma naxışlara Xatunaxın son neolit keramikasında [8, Fig. 9-1, 17-18], İmiris-Qorada [15, Abb. 40, 4] rast gəlinir. Bu dövrün keramikası üzərində ornamentlərin çəkilmə texnologiyasının Azərbaycanın Şorsu, Yeni yol, Şomutəpə abidələrində, Urmiya hövzəsinin Hacı Firuz, Şərqi Anadolunun Kortik təpə və digər sinxron abidələrin materiallarında izlənməsi, Urmiya hövzəsi, Şərqi Anadolu və Cənubi Qafqaz, o cümlədən Azərbaycan və onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan ərazisində mövcud olmuş Neolit mədəniyyətinin ortaq xüsusiyyətlərə malik olduğunu nümayiş etdirir.

Naxçıvanın neolit keramikasının funksional və texnoloji xüsusiyyətlərinin təhlili bəhs edilən dövrdə insanların həyat tərzini, xüsusilə də sənətkarlığın inkişaf tempini izləməyə imkan verir. Keramikanın böyük bir qisminin təsərrüfat məqsədli iri həcmli qablarla təmsil olunması Naxçıvanın qədim tayfaları içərisində oturaq həyat tərzinin üstün yer tutduğunu göstərir. Qabların hazırlanma texnologiyası da bu əlaməti əks etdirməkdədir. Belə ki, təsərrüfat qablarının məişət yönümlü qablarla müqayisədə daha qalın və davamlı olması onların torpağın altında uzun müddətli sağlam qalmasını təmin etməklə, insanların burada geniş zaman kontekstində yaşadığından xəbər verir. Təsədüfi deyil ki, kiçik həcmli qablarla müqayisədə bu qablar bütöv halda, yaxud da iri fraqmentlər halında qeydə alınmışdır. Digər tərəfdən qabların bir qisminin xüsusi diqqət və səliqə ilə hazırlanması, həmçinin onların üzərindəki ornamentlərin çəkilmə texnologiyası oturaq həyatın əsas göstəricilərindən olan ev sənətkarlığının mövcudluğundan xəbər verir. Bu dövrün sənətkarlığı üçün əsasən saman və qum tərkibli, müxtəlif rəng çalarlarına malik gildən hazırlanan lentşəkilli təbəqələrin birləşdirilməsi yolu ilə əldə edilən qablar, onların üzərində relyef ornamentlərin yapma üsulla çəkilmə texnologiyası xarakterik olmuşdur. Keramikanın tərkibi, həmçinin hazırlanma texnologiyası qabların funksiyasına görə dəyişik olmuşdur. Bu özünü kiçik həcmli qabların saman tərkibli və saman tərkibli eyni gil təbəqəsindən hazırlanaraq anqoblanmasında, təsərrüfat qablarının isə qum və saman tərkibli ayrı-ayrı gil təbəqələrinin birləşdirilməsi yolu ilə daha davamlı olmasında biruzə verir.

Bu dövrün keramikasının bir qisminə Azərbaycanın digər bölgələrinin sinxron abidələri (Şomutəpə, Göytəpə), Xatunarkh, I Aruxlo kimi Cənubi Qafqaz abidələri ilə bərabər Urmiya gölü hövzəsi (Hacı Firuz, Təpə Xələşeh) və Mesopotamiyanın neolit abidələri (Tell əs-Savvan) ilə oxşarlığın izlənilməsi bu regionlar arasında mədəni-iqtisadi əlaqələrin olduğundan xəbər verir. Bunlarla yanaşı Naxçıvanın neolit keramikasında lokal xüsusiyyətlərə də rast gəlinir. Saman qarışıqlı gildən geniş istifadə edilməsi, xüsusilə də qabların boğaz hissəsinə ayrıca şəkildə sonradan birləşdirilən relyef qurşaqların digər abidələrdəki sinxronlarından fərqli olaraq 4 fərqli tiplə təmsil olunması, həmçinin 3 tiplə təmsil olunan yuvarlaq qabartma ornamentlərin tədrici yerdəyişməsinin təmsalında bu xüsusiyyətləri izləmək mümkündür. Hələlik tək-tək elementləri üzə çıxarılan bu xüsusiyyətlər haqqında daha tutarlı dəlilləri isə gələcək tədqiqatların nəticəsi göstərəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Абибуллаев О.А. Энеолит и бронза на территории Нахичеванской АССР. Баку: Элм, 1982, 316 с.
2. Археология Венгрии (Каменный век). Ответственные редакторы: Титов В.С. и Эрдели И. Москва: Наука, 1980, 420 с.
3. Археология Украинской ССР. В трех томах, том первый. Киев, Наукова Думка, 1985, 564 с.
4. Axundov T.I., Mahmudova V.Ə, Ramazanlı H.X., Rəhmanov A.A., Vəliyev S.S. “Muğan Neolit-Eneolit ekspedisiyası”nın 2014-cü il tədqiqatları. // Azərbaycanca 2014-cü ildə aparılmış arxeoloji və etnoqrafik tədqiqatların yekunlarına həsr olunmuş Elmi sessiyanın materialları. Bakı, 2015, 188 s.
5. Ахундов Т.И. У истоков Кавказской цивилизации. Неолит Азербайджана. Шомутепе. Баку: Наука, 2012, 386 с.
6. Alibaigi S., Khosravi S. and Aali A. Early villages and prehistoric sites in the Abharroud Basin, northwest of the Iranian Central Plateau / Documenta Praehistorica XXXIX (2012), p. 459-472.
7. Alizadeh A., Zeidi M., Niakan L., and Atabaki A. Excavations at Tall-e Bakun A and B, Jari A and B, and Mushki: Reconstruction of the Prehistoric Environment in Marvdasht /Iranian prehistoric project. 107 s
8. Badalyan S. et al. The Settlement of Akhnashen-Khatunarkh, A Neolithic Site in the Ararat Plain (Armenia): Excavation Results 2004-2009 // TUBA-AR, 2010, 13, p. 185-218.
9. Baxşəliyev V., Quliyeva Z., Marro C., Berthon R. Kültəpə yaşayış yerində 2015-ci ildə aparılan arxeoloji araşdırmalar Azərbaycan MEA-nın Xəbərləri. İctimai elmlər seriyası, 2016, №1, s. 193-211.
10. Baxşəliyev V., Quliyeva Z., Marro C., Berthon R. Naxçıvançay vadisində 2014-cü ilin arxeoloji araşdırmaları. Azərbaycan MEA-nın Xəbərləri. İctimai elmlər seriyası, 2016, №3, s.112-126

11. Черленок Е.А. Археология Кавказа (мезолит, неолит, энеолит): Учебно-методическое пособие. СПб.: Санкт-Петербургский государственный университет, 2013, 54 с.
12. Чернецов В.Н., Мошинская В.И., Талицкая И.А. Древняя история Нижнего Приобья. / Материалы и исследования по археологии СССР. Москва: Издательство Академия Наук СССР, 1953, № 35, с. 11-80.
13. Долуханов П. М. (Ньюкасл, Англия) Неолитизация Европы: хронология и модели. // Неолит — энеолит Юга и неолит Севера Восточной Европы (новые материалы, исследования, проблемы неолитизации регионов). — СПб: ИИМК РАН, 2003. — 316 с.
14. Həbibullayev O.N. Kültürdə arxeoloji qazıntılar. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası nəşriyyatı, 1959, 134 s.
15. Kikuradze T. Neolithische Siedlungen von Kvemo-Kartli, Georgien. // Materialien zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie. München, 1986, Band 29, 118 s.
16. Quliyev F., Nişiyəki Y. Cənubi Qafqazın neolit dövrünə aid Göytərə qədim yaşayış yeri / Azərbaycanın erkən əkinçilik dövrü abidələri (məqalələr toplusu). Bakı, 2012, s. 51-54.
17. Quliyeva Z. I Kültürənin neolit keramikasının ornamental xüsusiyyətləri. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Naxçıvan Bölməsinin “Xəbərlər”i, 2016, №3, 368 s.
18. Mellaart J. Earliest Civilizations of the Near East. Thames and Hudson Limited, London, 1965, 142 p.
19. Mellaart J. The Neolithic of the Near East. Copyright ©1975, Thames and Hudson Ltd, London, 300 p.
20. Merpert N. and Munchaev R. Yarımtepe I and Yarımtepe II in northern Iraq. Source: Iraq, Vol. 49 (1987), pp. 1-36.
21. Мунчаев Р.М. Кавказ на заре бронзового века, Москва: Наука, 1975, 415 с.
22. Voigt M.M. Hajji Firuz Tepe, Iran: The Neolithic Settlement. Philadelphia: University of Pennsylvania, 1983, 396 p.
23. Cruells W. and Nieuwenhuys O. The Proto-Halaf period in Syria. New sites, new data. In: Paléorient. 2004, Vol. 30 N°1, pp. 47-68.
24. Hansen S., Mirskhulava G. and Bastert-Lamprichs C. Aruchlo: a Neolithic Settlement Mound in the Republic of Georgia /Transfer of knowledge and technology during the „First Globalization“ of the VIIth - IVth millennium BC. International Symposium Baku, April 1-3 2009. Deutsches Archäologisches Institut. Eurasien-Abteilung, pp.18-27.

Summary

Functional and technological features of the neolithic ceramics of Nakhchivan

Zeyneb Guliyeva

In article, functional and technological features of Neolithic ceramics of Nakhchivan have been analyzed. Purpose of the study is to trace the way of life of local tribes, the developing process of the craft and skill to find out the local features of Neolithic culture of Nakhchivan.

It is identified that the most part of ceramics is made with chaff tempered clay and are burned in different shades of red color. On a cutof pottery sometimes are traced the unfired black and gray layers. Ceramic wares are similar to the materials found from the settlements of the South Caucasus, including Azerbaijan. The known close parallels are from Shomutepe, MollaNagitepesi, Geytepe, Haji Firuz and other sites. This feature also can be seen in the ornamentation of the Neolithic ceramics of Nakhchivan. Ornaments have been presented, with banded reliefs, round molds, circle holes, elongated hollows and the imbedded patterns. Some of them coincide with ornaments of synchronous monuments of East Anatolia, Mesopotamia and South Caucasus, but branded relief and the elongated hollows reflect local nature of Neolithic culture of Nakhchivan.

Keywords: Nakhchivan, Neolithic culture, ceramics, functional features, ornament

Резюме

Функциональные и технологические особенности неолитической керамики Нахчывана

Зейнаб Гулиева

В статье были проанализированы функциональные и технологические особенности неолитической керамики Нахчывана. Цель исследования проследить образ жизни местных племен, процесс развития ремесла и искусства, выявить локальные особенности неолитической культуры Нахчывана, в том числе выявить культурно-экономические связи с сопредельными странами.

Выявлено, что большая часть керамики изготовлена из глины с примесью мякины и обожжены в разных оттенках красного цвета. На срезе стенки керамических изделий прослеживается необожженная серая, а иногда черная прослойка. Керамические изделия сходны с материалами из поселений Южного Кавказа, в том числе и Азербайджана. Близкие параллели известны из Шомутепе, Молла Нагитепеси, Гейтепе, Гаджи Фируз и других памятников.

Это сходство также прослеживается и в орнаментациях неолитической керамики Нахчывана. Орнаменты были представлены ленточными рельефами, круглыми налепами, круглыми отверстиями, удлиненными впадинами и врезными узорами. Некоторые из них совпадают с орнаментами синхронных памятников Восточной Анатолии, Месопотамии и Южного Кавказа, но рельефные пояса и удлиненные впадины отражают локальный характер неолитической культуры Нахчывана.

Ключевые слова: Нахчыван, неолитическая культура, керамика, функциональные особенности, орнамент

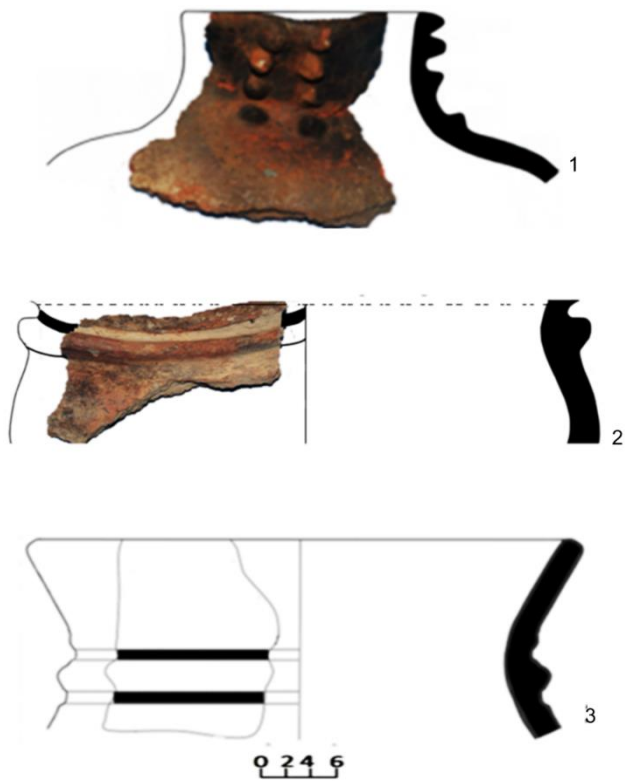
Şəkil 1. I Kültəpədən aşkar edilmiş alət (2016).

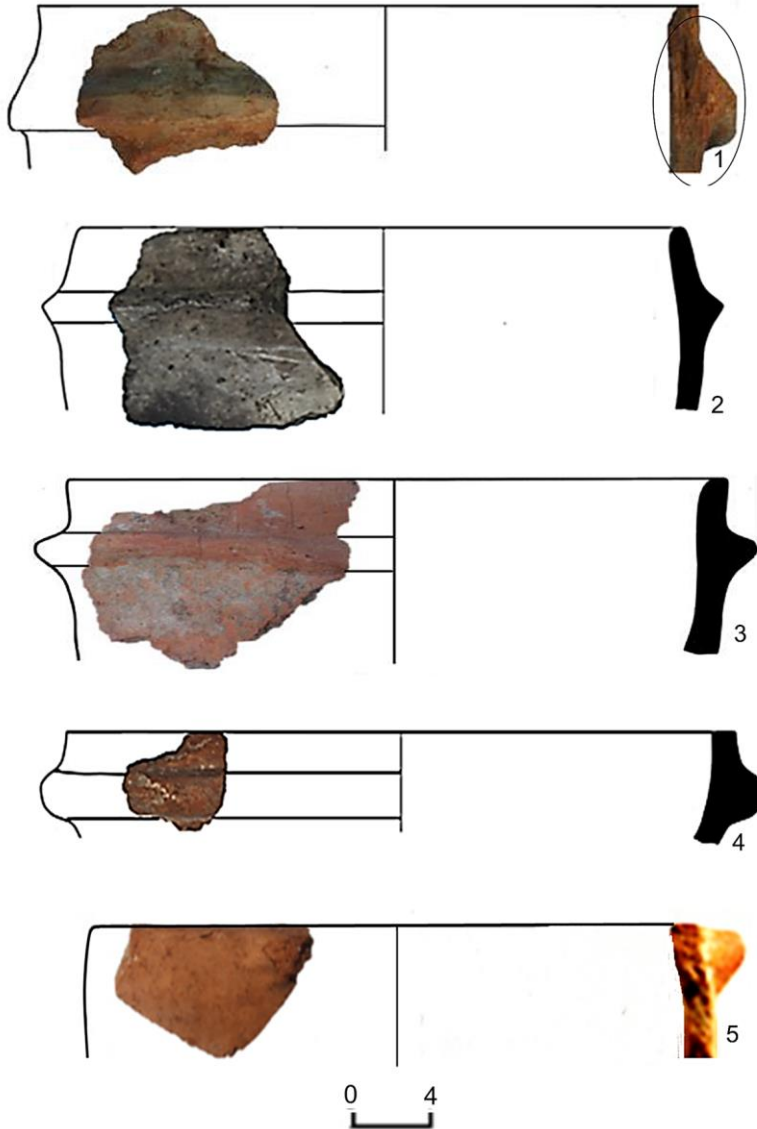
Şəkil 2. I Kültəpədən aşkar edilmiş təsərrüfat qabları (2015).

Şəkil 3. I Kültəpədə qeydə alınmış təsərrüfat çuxuru (2015).

Şəkil 4. Küpə tipləri (2016).

Şəkil 5. Son neolit dövrünün relyef ornamentli məişət qabları (2014-2016).

Şəkil 6. Naxçıvanın neolit keramikasındakı cızma üsulla bəzəmə texnologiyası (1-KT-15, №A144; 2-№F027; 3-№A146).